

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ט, תשי"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הערות והארות

א. תֹּתֵב — בניין פֹּעַל

במכונאות מקובל תֹּתֵב כמונח לחלק עשוי בצורת צינור מתכת מיוחדת, המשמש מִסָּב לגל או לפין מסתובב — bush באנגלית. Buchse בגרמנית. חלק זה משתחק אגב חיכוך החלק המסתובב בתוכו, ומשום־כך צריך להחליפו מומן לזמן. מעשה זה של חידוש התֹּתֵב נקרא בלעזים בפֶּעַל מיוחד — ausbuchen, to bush, ואף בעברית ראו בעלי חמקצוע צורך בפֶּעַל כזה. הוועדה למונחי המכונות, שמילונה יצא באישורה ובהוצאתה של האקדמיה ללשון העברית, קבעה לכך את הפֶּעַל תֹּתֵב (תֹּתֵבְתִי, אני מתֹּתֵב, המסב מתֹּתֵב).

מה צורתו ובניינו של פֶּעַל זה, תֹּתֵב ? צירוף התנועות שבו — חולם, צירי — מזכיר לנו פעלים שגורים רבים, כגון קִמַּם, שֹׁרֵב, שׁוֹרֵר, סֹבֵב, רוֹצֵץ, גִּלְל, אוֹלֵם פעלים אלו כולם מגזרת עִו או עִי — קום, שוב, שיר — ומן הכפולים — סבב, רצץ, גלל, ואילו „שורשו“ של תֹּתֵב הוא ת-ת-ב, שורש מחודש משם־העצם תֹּתֵב הַנִּל. אם כן, בניינו של תֹּתֵב אינו פִּלְל, אלא פֹּעַל, בניין עברי קדמון.

ששרידים ממנו נמצאים בלשון המקרא : משפטי (איוב ט, טו),
 מלשוני (כתיב, תה' קא, ה), שרש (יש' מ, כד), יונצתי (שמ"א
 כא, ג), יסער (הושע יג, ג) ועוד ; ובצורה סבילה (בניין פועל) ;
 שרשו (ירמ' יב, ב — כך לדעת הרד"ק, וכן גזניוס וקניג, ולדעת
 אחרים בניין פועל) ; ובבניין התפועל : התגלעשו (ירמ' כה, טז),
 ובלשון חז"ל נתחדשו מבניין זה : רוקן, נתרקן, ואולי : נתאונה.
 אפשר להקשות : אם תאמרו, שהיה דרוש לאנשי
 המקצוע פועל מן השורש המחודש ת-ת-ב — ניהא ; אבל
 מדוע השתמשו בבניין הנשכח פועל, שהוא נדיר אף במקורות
 העתיקים, ולא באחד הבניינים המקובלים בלשוננו היום ?
 ויש להשיב למקשה : הצורה תותב נראתה למחדשיה עדיפה
 מצורה אחרת, כגון תתב (בניין פיעל), משום שמתקיימת
 בה התנועה ◦ (חולם) של השם תותב. הרי כל טכנאי, היודע
 תותב, יבין בלי קושי משפט זה : „צריך לתותב את המסב“,
 ואילו הבנת „... לתתב את המסב“ מצריכה מאמץ מסוים
 או הסברה מיוחדת.

אמת, הפעלים המקראיים הנ"ל מבניין פועל אינם
 קיימים עוד בשימוש הרגיל של לשון ימינו. אבל הפעל
 הנ"ל מלשון חז"ל, רוקן (רוקנתי, אני מרוקן, הכלי מרוקן) —
 בו משתמשים רבים גם היום בספרות ובדיבור. צורתו של
 תותב המחודש כצורתו של רוקן המקובל זה דורות רבים
 עד ימינו. בכל-זאת, הואיל ונדירים פעלים מבניין פועל,
 אין בניין זה עשוי להתפשט ולשמש ליצירת פעלים נוספים.
 אלא אם כן מסייע לבחירתו גורם מיוחד. ובהנחת הפועל
 תותב השפיעה כאמור, השאיפה לקיום התנועה ◦ שבשם תותב.

חיים רוזן, בספרו החדש "עברית טובה", עמ' 26.
 מספר על קריין הרדיו, שקרא תחילה "שמים מכוכבים",
 וכעבור זמן-מה, כשחזר צירוף זה בקריאתו, אמר "שמים
 מכוכבים". העובדה, שהנוסח המתוקן מכוב מתאים לכללי
 הדקדוק המסורתי, אינה עניין לנושא דיונו של רוזן, ואינה
 חשובה גם לנו ברגע זה. השאלה המעניינת היא: כיצד
 הגיע הקריין לתיקון זה? האם ידע דקדוק עד כדי כך,
 שנזכר בניין פועל, או לימד אותו משהו דבר זה בין שידור
 לשידור? אם כן, הכול ברור ומוסבר. אבל כלום אי-אפשר,
 שדובר עברית של ימינו יגיע בעצמו, בלי לימוד דקדוק,
 לבחירת הצורה מכוב? נראה לי, שהוא יכול לבוא לידי
 כך בדרך של היקש פשוט וטבעי מצורות רבות של בינוני
 סביל, הקרובות לצורה מפועל והשגורות מאוד בפינו. הרי
 גם מדקדקים רבים אינם מבחינים בין בניין פועל ובין בניין
 פועל, אלא אומרים, שבפעלים מגזרת ע"ע ועו"י בא פועל
 בצורת פועל — טובב, קומם וכיו"ב. מצורת פועל משמשים
 בדיבורנו פעלים רבים, והתבנית מפועל אף היא שגורה
 למדי, הן כבינוני סביל, מסובב, מפועץ, הן כשם-תואר,
 מרומם, משועל. הקריין ההוא, וכמותו כל דובר עברית,
 עשוי להרגיש, שגם לפי מרגל פיו, לא רק לפי הדקדוק,
 צריכה הכ"ף השנייה של מכוב להיות k (כ"ף דגושה), אם
 היא באה אחרי תנועה u (קבוץ — בניין פועל בלשון הדקדוק).
 ואם כן, עשוי הוא — עפ"י היקש מצורות כגון משועל ומרומם
 — לומר מכוב ולצאת כך ידי החולם והכ"ף הרפה שבשם-
 העצם פובב, שהנטייה לשמירתם מנעה אותו מלהגות מכוב.

„מכאב“, בוי”ו חלומה. מביא גם בן-יהודה במילונו
(עמ’ 2285) מתוך שני מקורות מלשון ימי-הביניים.

ב. חשוון – מרחשוון

איני יודע, מתי כרתו את ראשו של מרחשוון והתחילו
אומרים חשוון. בוודאי זה דורות רבים יש נוהגים כך, ואפשר
להניח להם. לאומרי חשוון, משום „שבשתא כיוון דעל על“.
אולם לכולנו ראוי לדעת, מה אירע כאן ומה טיבו של „מר“
זה, שנשמט.

בין הבריות, שנתנו דעתם על כך, מתהלכות שלוש
דעות. יש סבורים, שחודש חשוון זכה משום-מה לתואר-
הכבוד מר – בדיוק כמו מר שמואל ומר עוקבן – ומי
שאינו מכבד ומבכר חודש זה משאר חודשי השנה, יכול
לקרוא לו בשמו הפשוט, בלי מר. אחרים משערים, ש„מר“ זה
הוא לשון מרה, מרור ותמרורים, כדרך שאמרו „לבלתי רחוק
במרחץ וכו‘...“ כי בחודש הזה ממשלת המרה השחורה בחזקת
כוחה“, כדברי אסף הרופא, המובאים במילון בן-יהודה, ערך
מרחשוון; ואחרים רואים ב„מר“ זה רמז לטיפות הגשם מלשון
„מר מדלי“ (יש’ מ, טו), ובין בעלי דעות אלו יש שכותבים
את שם החודש בשתי תיבות מוקפות: מר-חשוון.

ולא היא ולא היא. כבר בשנת תרצ”ז הסביר
נ”ה טורטשינר (טור-סיני) במאמרו על מלים שאולות
(„לשוננו“ כרך ח, עמ’ 109), שמרחשוון הוא מלח שאולה
מבבלית, ומעיקרו שתי מלים בבליות: נַרְחַ שָׁמַן, שפירושן
הִירַח השמיני. הואיל ובבבלית נתחלפו תכופות ההגאים ו-מ.

נולד בעברית צירוף מלים זה, שבראש המלה הראשונה באה מ במקום ה, ובתוך המלה השנייה ו במקום מ — מרחשון —, ועל-ידי הגייה וכתובה בתיבה אחת נוצר שם החודש מרחשוון. אין אסוף "מר" זה אלא שתי האותיות הראשונות של "מרח" (>ורח = ירח), ואין לו משמע משלו.

ג. פֶּדָאִי — פֶּדָאִיִּים

כששמעתי באחרונה את זכרם של ה"פֶּדָאִיִּין" בחדשות המשודרות, דובר על מעשיהם באחת המדינות השכנות, לא לא בארצנו, לשמחתי. הקריין קרא את שמם כך — פֶּדָאִיִּין, בסיומת "ון"; אבל כידוע רווחות בעיתונות ובדיבור גם צורות ריבוי אחרות: פֶּדָאִיִּין, פֶּדָאִיִּים. מהי הצורה העדיפה וחרצויה?

מלה ערבית היא, גזורה מן המלה פֶּדָא (فدا), שפירושה פדיון, כופר-נפש, הקרבה (לפי המילון הערבי-עברי לאיילון ושנער). פֶּדָאִי בתוספת י (גם: פֶּדָאִי — فداي, فداوي) עניינו: מחרף את נפשו למות, לוחם מתאבד, חייל קומנדו (כך במילון הנ"ל). ללשון רבים משם זה שתי צורות בערבית הספרותית, האחת פֶּדָאִיִּין (فداييين) ליחסת-היסוד — נומינטיב — והאחרת פֶּדָאִיִּין (فداييين) ליחסת-שֵׁל וליחסת-אֶת כאחד — גניטיב ואקוזטיב — ואילו בשפת הדיבור הערבית רק צורת ריבוי אחת: פֶּדָאִיִּין.

כיצד אנו נוהגים בכלל בעניין הריבוי של שמות-עצם שאולים מלעז? — כל אחד יוכל למצוא בעצמו עשרות דוגמאות ולתיווכה, ששמות זרים מקבלים בלשוננו את סיומת

הריבוי העברית, ואינם מתרבים בצורה הנוהגת בלשון מוצאם.
והרי מעט מהרבה — אומרים: מיניסטרים, פרטיזנים, ואפילו:
סופאפים, שפיצים — ולא: מיניסטֶרס לפי האנגלית, פרטיזֶנִי
לפי הרוסית, סופאפ לפי הצרפתית, שפיצֶן לפי הגרמנית.
והוא הדין במלים שאולות מערבית. כלום משתמשים אנו
בצורות הריבוי הערביות פֶּנְאִגִּין מן היחיד פֶּנְגִ'אן, מִבְּסוּטֹן
או מִבְּסוּטִין מן היחיד מִבְּסוּט? לא, אלא, כידוע, אומרים
בריבוי: פֶּנְגִ'אנִים, מבסוטים.

רצוי לשים קץ לערבוביה בעניין צורת הריבוי של
פֶּדָאִי, ומוטב שנאמר פֶּדָאִים — ולוואי שיבוא זכרם רק
בסיפורים על ימים עברו.